

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 9 · OKTOBER 1972

Et hundredårsjubilæum

For at markere hundredåret for udgivelsen af den første officielt anbefalede danske retskrivningsordbog, Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog (1872), har Dansk Sprognævn bedt professor dr. phil. Peter Skautrup, der var formand for nævnet fra dets oprettelse i 1955 til 1961, skrive om baggrunden for denne ordbog.

I det voksende krav om en reform, der kunne skabe ensartethed og sikre regler for retskrivningen, var der i 1800tallet to aspekter, som med mellemrum og fra forskelligt hold søgte frem til en løsning af den rådende usikkerhed. Det ene og vægtigste krav var rent internt og havde som forudsætning almueskoleanordningerne af 1814. Det var klart, at lærerne i deres danskundervisning måtte ønske faste regler, men kom endelig spørgsmålet eller kravet frem for de højeste myndigheder for skolevæsenet, fik man i bedste fald kun henvisning til forbilledlige forfattere eller værker eller besked om at afholde sig »fra alle Sprogsynderligheder«, og i særdeleshed måtte man ikke anvende den Rask-N. M. Petersenske retskrivning. Der var altså her endnu i 1860erne et stærkt og utilfredsstillet krav.

Under den anden synsvinkel rummedes et videre sigte, og bortset fra Sneedorffs kuriøse bemærkninger (1761) om, at han kunne have ønsket en sproglig forening af de tre riger, er forudsætningen for et mere reelt betonet ønske om en tilnærmelse mellem de nordiske skriftsprog den skandinaviske bevægelse, som slog igennem omkring 1830 (med tilhængere som N. M. Petersen, Martin Hammerich, Fr. Barfod, Fr. Bajer, Frede Bojsen, Lucianus Kofod ofl.) og senere fik fæste i højskolen.

Det er denne sidste bevægelse, der bryder isen.

På det 2. nordiske møde for nationaløkonomer i Stockholm 1866 foreslog den skandinavisk interesserede forfatter og rigsdagsmand Sven Adolf Hedin (der havde været med i studentermødet i Lund og København 1862), at man skulle få et møde i stand mellem nordiske videnskabsmænd, der skulle give forslag til større ensartethed i retskrivningen i de nordiske lande. Denne tanke ventilerede den norske historieprofessor Ludvig Kr. Daa under

sine forelæsninger i København to år senere, og i alle tre lande holdtes nu møder for at vælge delegerede til et nordisk møde om retskrivningen. I Danmark indkaldte en komite til et møde i Studenterforeningen (20/3 1869), hvor en delegation blev valgt, nemlig docenterne Svend Grundtvig og Kristen Jensen Lyngby samt rektor S. B. Thrige og som suppleanter pastor J. Kok og forfatteren C. L. E. Lembcke.

Det nordiske retskrivningsmøde holdtes i Stockholm i dagene 25.–30. juli 1869, og om dets resultater gav Lyngby god besked i sin 1870 trykte beretning (jf. også Marius Kristensens overskue i Nordisk målstræv. III). Mødets beslutninger skal ikke behandles her, men nok dets følger for danskens vedkommende.

Efter hjemkomsten har Svend Grundtvig sikkert følt det som en forpligtelse at omsætte retskrivningsmødets teoretiske beslutninger i en praktisk udformet retskrivningsordbog, og denne »Dansk retskrivningsordbog« – omfattende ca. 30.000 ord og redigeret med hjælp af Lyngby og hans elev Jørgen Bloch – forelå allerede i efteråret 1870 (forordet er dateret oktober 1870) og må i sin strenge udførelse efter retskrivningsmødets regler have virket chokerende for en større offentlighed. Dette har sikkert også reformvennerne været klar over, og det er vel derfor, at en kreds af disse (13 i alt, deriblandt også Svend Grundtvig, Kok, Lyngby og Thrige) allerede 21. juni – altså før Grundtvigs arbejde forelå færdigt – udsender en udtalelse med forslag til gennemførelse af et mindre antal retskrivningsændringer (men i k k e de små bogstaver i substantiver, i k k e tegnet å og i k k e nogen adskillelse af ø og ö). Dette forslag blev godtaget af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, der i skrivelser til de lærde skoler (9/8 1871) og skoledirektionerne (21/2 1872) i forsigtige vendinger meddelte, at man måtte »anse for ønskeligt, om Skolerne efterhaanden bestræbte sig for i det Væsentlige at slutte sig til den fra et Antal Mænd (H. N. Clausen med Flere) under 21de Juni [i den sidste skrivelse fejlagtigt: 21de Juli] 1870 fremkomne Udtalelse«, idet man til slut indskærper, »at Skolerne ikke bør tillade sig større Afvigelser fra den overleverede, i det Hele i de offentlige Aktstykker fulgte Skrivemaade end de i hin Udtalelse tilraadede« – hvad der vel, lidt indpakket, må betyde: ministeriets egen ortografi, altså kancellisproget! Og de godtagne ændringer var – med undtagelse af forslaget om latinsk skrift i stedet for dansk skrift, som man i denne omgang lod falde – de samme som de i skrivelserne af 21/6 1870 anførte: 1. fordobling af medlyd bortfalder i typen *sikre, tapre, ytre*, 2. fordobling af selvlyd for lang vokal bortfalder: *Hus, Is, Sten*, 3. det stumme *e* bortfalder, 4. *d* bortfalder foran *sk* og mellem *n* og *s*: *Kusk, Glans*, (men *bidsk, hadsk, islandsk*), 5. *q* erstattes af *k*: *Kvinde, Kvæg*, 6. tvetydne *ei, øi* ændres til *ej, øj*, og 7. unødvendig sammenskrivning undgås.

Hermed var Grundtvigs retskrivningsordbog blevet ganske nytteløs, men

med sin sædvanlige energi kaster Svend Grundtvig sig da over udarbejdelsen af en ny retskrivningsordbog i overensstemmelse med forslaget 21/6 1870, nu kaldet »Dansk Håndordbog«, der forelå trykt i efteråret 1872 (forordet dateret august 1872), og som i et nyt cirkulære (13/12 1872) af ministeriet »anbefales som Vejledning ved Anvendelsen af de i Cirkulære af 21de Februar 1872 omtalte Retsskrivningsregler«.

Grundlaget for den nydanske officielt anerkendte og påbudte retsskrivning er altså givet i cirkulærene af (9/8 1871 og) 21/2 og 13/12 1872 og materialiseret i sommerens løb 1872 i Svend Grundtvigs Dansk Håndordbog. Men dette arbejdes modtagelse og videre skæbne er en anden historie, som ikke skal fortælles her.

Peter Skautrup

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 2900 mundtlige og skriftlige forespørgsler som nævnet har besvaret i første halvdel af 1972.

Spørgsmål: Jeg har problemer med ordet *yoghurt*. For det første er jeg i tvivl om hvordan det udtales, for det andet vil jeg gerne vide om der er andre tilladte stavemåder end *yoghurt*, fx *jugurt*, og for det tredje vil jeg spørge om man kan dele det *yo-ghurt*.

7215

Svar: Ordet udtales med tryk på første stavelse. Nogle håndbøger angiver at der er stød i anden stavelse (som i ordet *urt*), andre at der ikke er stød. Udtalerne med og uden stød må betegnes som lige gode.

Y udtales som *j*, og *h* er stumt. Alle håndbøger oplyser at *o*'et udtales som *o* i fx *bopæl*, og det er den udtale vi vil råde til. Ved siden af den forekommer også en udtale med [u]; den har en vis udbredelse, og der er næppe grund til at betragte den som ukorrekt. Derimod må en tredje og sjældnere udtale, hvor *o*'et udtales som i *okse*, siges at ligge uden for normen.

I et par ordbøger fra 1920'erne og 1930'erne kan man finde de fordanskede stavemåder *jugurt* og *joghurt* af det oprindelig tyrkiske ord *yoğurt*. Så vidt vi ved, bruges de overordentlig sjældent i dag. Derimod er det ikke helt usædvanligt at træffe på en stavemåde hvor der i stedet for *o* er skrevet *ou*: *youghurt*. Denne stavemåde skyldes måske påvirkning fra udtalen af første stavelse med [u], idet denne lyd jo i en del fremmedord (fx *boulevard*, *journal*, *souvenir*) betegnes med bogstavforbindelsen *ou*.

Vi kan hverken sige god for stavemåden *jugurt*, *joghurt* eller *youghurt*, men må anbefale den der står i Retsskrivningsordbogen, *yoghurt*.

Følger man nøje retskrivningsvejledningens regler for orddeling ved linjeskifte, er kun muligheden *yog-hurt* tilladt (Retskrivningsordbogen, s. XVIII, § 12, punkt 2: »Af to medlyd mellem selvlyd går én til hver linie«). Mange vil dog nok på grund af det stumme *h* foretrække at dele *yo-ghurt*, og der er ikke grund til at regne denne delingsmåde for en fejl.

7216   *Spørgsmål:* Er *puck* eller *puk* den korrekte stavemåde af navnet på den lille gummiskive der bruges som bold i ishockey; og hvordan udtales ordet egentlig?

Svar: Ordet er ikke med i Retskrivningsordbogen (1955). De ordbøger der har det med, staver det alle *puck* (bestemt form: *pucken*). Denne stavemåde stemmer godt overens med almindelig praksis for stavning af oprindelig engelske ord på *-ck*, fx *back*, *check*, *trick* (om *check* se Nyt fra Sprognævnet, nr. 4 (marts 1970), s. 4), og det er den vi vil råde til.

Ordbøgerne er ikke enige med hensyn til udtalen af *puck*; nogle angiver kun den rent engelske udtale [pʌk] eller den lempeligt fordanskede [pɔg], der rimer på *sok*, mens andre anfører både den engelskprægede udtale og den helt fordanskede [pug], der rimer på *kuk*; en enkelt ordbog har kun den sidste udtale.

Det er vort indtryk at udtalen med [u] er den almindeligste. Denne udtale er således enerådende blandt sportsjournalister i radio og tv, og i Gyldendals Fremmedordbog er det angivet at den engelske udtale »helt (eller overvejende) tilhører et fremmed sprog«.

Vi kan tilråde at udtale *puck* med [u]; den engelskprægede udtale bør dog ikke regnes for forkert.

7217   *Spørgsmål:* Hvad hedder *fond* i ubestemt og bestemt form flertal?

Svar: Fra og med 3. oplag (1957) har Retskrivningsordbogen angivet fire ligestillede bøjningsmuligheder i ubestemt flertal, nemlig *fond*, *fonde*, *fonder* og *fonds*. I fagkredse er der dog praksis for, når betydningen er 'værdipapirer med fast rente', kun at bruge den sidste form, *fonds*. Til formerne *fond*, *fonde* og *fonds* svarer bestemt flertal *fondene*, idet ord uden endelse i ubestemt form tilføjer *-ene* i bestemt form, ord med *-e* i ubestemt flertal tilføjer *-ne*, og ord der har *-s* i ubestemt form, efter hovedreglen bortkaster *-s* og tilføjer *-ene* (jf. Nyt fra Sprognævnet, nr. 8 (april 1972), s. 10 om *hotdogs*). Den bestemte flertalsform *fonderne* svarer til den ubestemte *fonder*, da ord med *-er* i ubestemt form flertal danner bestemt form ved at tilføje *-ne*.

Svar: Ordet findes i den forstand at det har en vis udbredelse i almindelig sprogbrug. I ordbøgerne og i faglig sprogbrug træffer man dog kun formen *interessentskab* (hvor *-skab* er en afledningsendelse som i *medlemskab* og *fællesskab*). *Interessentselskab* er utvivlsomt opstået ved en sammenblanding af det juridisk-økonomiske fagord *interessentskab* og det mere almindeligt kendte *aktieselskab*. Vi vil tilråde at man bruger formen *interessentskab*.

Spørgsmål: Hvorfra stammer talemåden: *det gælder ad Valensbæk til*?

Svar: Talemåden optræder normalt i en anden form, nemlig *det gælder til Wandsbek*. Den blev i den oprindelige, plattyske version, *dat gelt to Wandsbek*, vist tidligst brugt i Hamburg som udtryk for at noget ikke gjaldt dér, men muligvis i den lille by Wandsbek lidt nord for Hamburg (den er nu en del af Hamburg).

Der har været fremsat forskellige teorier om grunden til at *Wandsbek* er kommet til at optræde i talemåden. En af dem går ud på at *Wandsbek* på det tidspunkt da talemåden kom i brug (formentlig i 1700-tallet), for det første var så ubetydelig at ingen regnede den for noget, og for det andet at den hørte til et andet distrikt end Hamburg (jf. en talemåde som *den må du længere ud på landet med*). En anden forklaring hæfter sig ved at *Wandsbek* som tilholdssted for Hamburgs og Altonas havarerede eksistenser, falitspillere, vekselfalsknere og lign. havde et dårligt ry, så talemåden henviser til at selv om noget måske gælder i *Wandsbek*, så skal man ikke tro det også går an blandt Hamburgs hæderlige borgere.

I dansk er talemåden blevet direkte oversat til *det gælder til Wandsbek*, hvor *til* (ligesom det plattyske *to*, som svarer til højtysk *zu*) har stedsbetydningen 'i' (jf. fx *til søs* 'i eller på søen'). På dansk grund er *det gælder til Wandsbek* blevet sat i forbindelse med det statsdrevne tallotteri (1773–1851). Dette lotteri blev trukket i København, Altona og *Wandsbek*, og et nummer der var udtrukket et af stederne, gjaldt ikke de to andre trækingssteder. Hvis man altså i København eller Altona søgte at få udbetalt gevinsten på en seddel til trækningen i *Wandsbek*, blev man afvist – måske med motiveringen: *den* (dvs. lotterisedlen) *gælder til Wandsbek*.

Udtrykket er tidligt blevet frigjort fra tilknytningen til stednavnet *Wandsbek* og har fået den videre betydning 'det er helt uden gyldighed, betydning, gælder (aldeles) ikke eller er helt meningsløst, forkert, duer ikke'. I denne betydning findes talemåden allerede omkring 1800 i et brev

fra Oehlenschläger: »jeg troer det ikke, men min Troe gjelder ogsaa til Wandsbek«.

Senere har *Wandsbek* kunnet bruges i forbindelse med andre udsagnsord end *gælde*, fx *det duer til Wandsbek*, *det hjælper til Wandsbek*. Og under påvirkning af den sædvanlige betydning af *til* (retningsbetydningen) og af udtryk som *gå ad helvede til*, er forbindelser som *rejs til Wandsbek* 'gå pokker i vold' og *det gælder ad Wandsbek til* opstået.

Fra den sidste form, *det gælder ad Wandsbek til*, som der er et par eksempler på i nævnets udskriftsamling, er springet ikke langt til at udskifte navnet *Wandsbek*, som ikke mange kender, med det lydligt nærtstående danske stednavn *Vallensbæk*. Og der er næppe tvivl om at det er en sådan, såkaldt folkeetymologisk, omdannelse der ligger til grund for ordforbindelsen *det gælder ad Vallensbæk til*.

7220

Spørgsmål: Er det rigtigt at man skal bruge *der* i henførende ledsætninger (relativsætninger) når stedordet henviser til mennesker, og *som* når det henviser til ting? Eller er der andre regler for hvornår man skal bruge *der*, *som* eller slet ingenting?

Svar: »Reglen« om at *der* bruges om mennesker og *som* om ting, er helt forkert, og den skyldes sikkert kendskab til den engelske regel for brugen af *who* og *which*. I dansk er det helt andre ting der afgør fordelingen mellem *der* og *som*:

Om en henførende sætning indledes med stedordet *der* eller *som*, afhænger af hvad led stedordet er i sætningen.

Hvis det er grundled, kan man enten bruge *der* eller *som*: *jeg kender ham der går derovre* eller *.. ham som går derovre*. Det giver ingen betydningsforskel om man bruger det ene eller det andet stedord, men nok en stilforskel, idet *der* er det almindeligste i dagligt talesprog.

I et enkelt tilfælde kan man dog ikke bruge *der* selv om stedordet er grundled i ledsætningen, nemlig når den henførende sætning står efter en anden henførende sætning som den er sideordnet med (ved hjælp af *og*, *men*, *eller*), fx *jeg kender en dreng der går med aviser om morgenen, og som har bødplads om eftermiddagen*. Et *der* (eller et *som* der kan erstattes af *der*) kan kun i sjældne tilfælde undværes; man kan fx ikke sige: *jeg kender den dreng der går derovre*.

Hvis stedordet er direkte eller indirekte genstandsled eller styrelse i en forholdsordsforbindelse, kan man kun bruge *som*: *jeg spiste det æble (som) du gav mig* (direkte genstandsled), *jeg kender ham (som) du gav æblet* (indirekte genstandsled), *jeg kender ham (som) du fortalte om* (styret af forholdsordet *om*). I eksemplerne er *som* sat i parentes fordi det gram-

matisk ville være lige så korrekt at udelade det. Og det ændrer heller ikke sætningernes betydning om *som* er med eller ej. Men ligesom der er en stilistisk forskel på om man bruger *der* eller *som* når stedordet er grundled, giver det i de sidste tre tilfælde en stilistisk forskel om man medtager *som* eller udelader det. I talesproget udelades stedordet oftest, hvorimod skriftsproget i højere grad bruger *som* til at indlede henførende ledsætninger.

Spørgsmål: Hvad er et idiotkomma?

7221

Svar: Betegnelsen *idiotkomma* bruges i fagjargon i forbindelse med grammatisk kommatering om en bestemt type kommaer der fejlagtigt er sat foran ordet *der*.

Et af hovedprincipperne i det grammatiske kommasætningssystem er at komma bruges til at afgrænse ledsætninger (bisætninger). Og da en del ledsætninger begynder med *der* (jf. svar 7220 ovenfor), vil det sige at der ofte skal sættes komma foran *der*. Dette har bevirket at mange mennesker bevidst eller ubevidst har dannet sig den tommelfingerregel at der altid skal sættes komma foran *der*.

Der er dog undtagelser fra denne mekaniske hjælperegul, idet *der* ofte fungerer på andre måder end som ledsætningsindleder; fx indleder det ikke ledsætninger i disse tilfælde: *om sommeren kommer der mange turister til landet og jeg ved ikke hvem der kommer med*. Den første type giver vel aldrig anledning til kommafejl, hvorimod man ofte vil kunne træffe det såkaldte idiotkomma i den anden sætningstype, dvs. i spørgende ledsætninger hvor spørgeordet (*hv*-ordet, fx *hvem*, *hvad*, *hvilken*) er grundled. Sådanne spørgende ledsætninger begynder ikke med ordet *der* men med *hv*-ordet (ligesom den spørgende helsætning (hovedsætning) der ligger bag ledsætningen, begynder med *hv*-ordet), og kommaet skal derfor sættes foran dette ord og ikke foran *der*: *jeg ved ikke, hvem der kommer med* (jf. helsætningen *hvem kommer med?*). Især er det fejlagtigt placerede komma foran *der* almindeligt hvis der er langt mellem det spørgende *hv*-ord og *der*, fx *jeg ved ikke, hvem af børnene(.) der kommer med* og *jeg ved ikke, hvem af hendes syv uvorne og irriterende unger(.) der kommer med*, vel fordi det i sådanne tilfælde kan være særlig vanskeligt umiddelbart at se hvor ledsætningen begynder.

Når man tager i betragtning at kommafejl af den nævnte art vel aldrig virker meningsforstyrrende, kan man nok betvivle berettigelsen af overhovedet at have et særligt »fagudtryk« for dem. Der er i hvert fald ikke tvivl om at den bedrevidende betegnelse *idiotkomma* er et urimelig stærkt udtryk for den bagatelagtige afvigelse fra kommareglerne der her er tale om.

Ny publikationer fra Sprognævnet

Ny ord i dansk 1968-69 (79 s.; 15,50 kr.) er en videreførelse af nyordslisterne i den nu ophørte fællesnordiske skriftserie Nordiske sprogproblemer. Bogen indeholder en systematisk oversigt over ordtyper og en alfabetisk liste med ca. 500 ny ord, ordforbindelser og ordanvendelser der er blevet mere eller mindre almindelige i 1968 og 1969, og som for de flestes vedkommende endnu ikke er kommet med i nogen dansk ordbog. Ved hvert enkelt ord er der anført citater der belyser ordets betydning, stavning, bøjning m. v. I øvrigt rummer bogen dels ord der er dannet herhjemme, fx *boligaktivist, kulturpung, oprik, røvrende, skæppeskøn, traktose*, dels ord der er lånt fra andre sprog (direkte eller ved oversættelse), fx *arbejdsformidling, raffig, trækprocent, vognbjørn* (fra norsk og svensk), *establishment, generationskløft, peptalk, syrehoved, unisex, yndlingsaversion* (fra engelsk), og *gæstearbejder, trivillitteratur* (fra tysk).

Årsberetning 1971/72 (36 s.; 6,90 kr.) består for størstedelens vedkommende af svar som nævnet har givet på sproglige spørgsmål, og som ikke har været trykt i *Nyt fra Sprognævnet*. Der findes bl. a. svar om stavning (også eller *osse, skrædder* eller *skræder*), udtale (*stedbarn, luksus*), bøjning (*stene* eller *sten, farede* eller *for*), orddannelse (*buks, dameyngling, støjforurening*) og ordbrug (*pulveriserende liv* eller *pulserende liv; status* i betydningen 'position', 'prestige').

Sprog i Norden 1972. Årsskrift for de nordiske sprognævne (129 s.; 17,25 kr.). Bogen indeholder foruden oversigter over de enkelte nordiske nævns virksomhed i 1971 artikler om bl. a. undervisningen i nabosprogene i den højere danske skole (Poul Lindegård Hjorth), det danske sprogs stilling i Amerika (Iver Kjær og M. Baumann Larsen), og teknisk terminologiarbejde i Danmark og Dansk Sprognævns rolle i dette arbejde (Henning Spang-Hansen).

De tre bøger er udkommet hos Gyldendal og kan kun købes hos boghandlere.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn og udsendes 2 gange om året. Man kan tegne abonnement på ét eller flere eksemplarer ved at indbetale 2 kr. én gang for alle til nævnet (postkonto 10 17 20). I øvrigt er abonnementet gratis.

Nr. 4-9 kan fås endnu.

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postkonto: 10 17 20. Telefon (01 28) BYen 705. Ekspeditionstid mandag-fredag 13-15.